

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са V међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у
Крагујевцу
(29-30. X 2010)

Књига I

КЊИЖЕВНИ
(СТАНДАРДНИ) ЈЕЗИК И
ЈЕЗИК КЊИЖЕВНОСТИ

Крагујевац, 2011.

Јованка Ј. РАДИЋ¹*Института за српски језик САНУ*

ИМЕНИЧКИ РОД У ЈЕЗИКУ И РАВНОПРАВНОСТ ПОЛОВА У ДРУШТВУ (Логички нивои и моција рода у српском језику)²

Апстракт: У рад је посвећен испитивању услова под којима називи за лица (не-вlastите персоналне именице) мењају (мовирају) род. Показује се да је моција рода у српском језику тесно повезана како са категоријалним разликама и лексичким значењем персоналних именица, тако и са нивоима њихове примене. Издавају се три основна логичка нивоа (/нивоа примене): (1) референцијални – ословљавање и означавање, (2) одређено-персонални – учешће у изградњи индивидуалног појма, тј. у изражавању персоналног идентитета, и (3) општепојмовни (оквирни) ниво – неодређено-персонално или на персоналност (на разлику 'људско – не-људско') неутрално значење. Ови увиди откривају логичке грешке у спољашњем, феминистичком идеологијом усмераваном нормирању српског језика, указују на контрадикторност и несврсиходност тих подухвата, али и на нужна ограничења људске мисли која би се развијала у тако нормираном језику.

Кључне речи: персоналне именице, род, пол, моција рода, категорије, логички нивои (/нивои примене), класификација

Род у граматици. Кад се каже да српски језик разликује род, преваходно се мисли да се његове именице разликују по роду.

Род у граматици не значи 'пол': *пол* се тиче биолошке разлике као базичног и самознаног физичког обележја сваког живог створа (тај аксиом српски језик означава опозитима *мушко – женско*), док су „родове имена“ научници уочили и издвојили анализом говора. По роду се разликују све именице, а именице се тичу разнородних и разноврсних „предмета“, а не само

¹ jovanka.radic@gmail.com

² Окосницу овога рада чини текст изложен на научном скупу „Језик, књижевност, уметност“ (Крагујевац 2010). Једна од верзија тога текста у међувремену је усвојена на седници Научног већа Института за српски језик САНУ (6. 12. 2010), а потом и постављена на сајт Института (www.isj.sanu.ac.rs → novosti → aktuelno u lingvistici). Овај прилог у основи има ту верзију текста: не садржи суштинске измене, сличан је му је по форми, и не садржи списак коришћене литературе. Нека места су друкчије, надамо се прецизније представљена, а нека изостављена. Спискови литературе која нас је усмеравала у раду налазе се у више наших текстова посвећених овој теми: „Неутрум или средњи род – термин и функције у језичком систему“ (*Годишњак за српски језик и књижевност*, XX/8, Филозофски факултет у Нишу, Ниш 2006, 369-386), „Пол и категоријална припадност назива за лица у српском језику“ (*Шездесет година Института за српски језик САНУ*, Београд 2007, 381-400), „Логичко-граматички приступ заменичком систему (структуре *ја/ши – он и он/она – оно*)“ (*Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* III/2, Нови Сад 2009, 107-121), „Појам род у граматици и логици (у светлу 'феминизације' српског језика)“ (*Поводом 50-годишњице Филозофског факултета Универзитета у Приштини, у част проф. др Милосаву Вукићевићу*, Косовска Митровица 2010, 387-396), „Род у граматици и савремене друштвене појаве“ (*Језички систем и употреба језика*, Крагујевац 2010, 95-108), „Род у природи, граматици и друштву“ (*Гласник Етнографског института САНУ* LVIII/1, Београд 2010, 115-130), „О граматичком одређењу назива за лица у српској лексикографији“ (*Наш језик* XLVI/3-4, Београд 2010, 50-61).

оних који познају разлику ‘мушко – женско’. Род се, дакле, узима као основа за класификацију именица (*предмет; земља, ствар; небо*) и облика именских речи (*лей, -а, -о*), и подразумева се да су термини (*мушки род, женски ~, средњи ~*) условни. Природа речи не може бити повезана са природом именованих ствари јер су речима несвојствене особине било које ствари.

- Род именица се не подудара са полом живих створова: (1) три су именичка рода, а два пола; (2) атрибутивни називи мушких особа по карактеристици која је само њима својствена, по правилу су уобличени као именице женског рода (*брка, бркајлија, нежења, мушкарчина*); (3) атрибутивни називи за женску особу не морају бити женског рода (*цурешак, девојчурак, женскаћ, бабац*); (4) називи применљиви на одрасло лице уобличавају се и као именице средњег рода (*женско, мушко, момче, девојче, њискарано, зановешало*).
- Да је српски језик родно „сензитиван“ на свим нивоима примене, може се рећи само ако се мисли на род (облике) придевских речи: придевска реч се мења тако што узима род, број и падеж именице која означава оно чија „својства“ придев изражава (*шопио дан, шопила година, шопила реч, шопило време, наш језик*). Родом придевске речи преноси се и податак о полу говорног лица и саговорника (*седела сам; седела си, седео си*), односно, о полу (или узрасту) предметног (референтног) лица и животиње (*седео је – мушко, седела је – женско, седело је – дете / младунче*). На сличан начин податак о полу (*узрасту*) референтног лица преносе и заменице *она* → ● | *он* → ☉ || *она* → ☉ / ●.³

„Општи“ и „природни“ род. Саме граматичке форме назива за бића (/лица) податак о полу носе само у случајевима када две именице живе као упарене јединице истога ранга, тј. у случајевима када значе својство или улогу коју на различит начин носе мушко и женско (*лејошан | лејошица, краљ | краљица, суђруг | суђруга*). У свим осталим случајевима једна од две упарене јединице примарно подразумева општост (тј. функционисање на вишем логичком нивоу), те стога и неутралност на податак о полу: *човек – човек | жена, јелен – јелен | кошуша, овца – ован | овца, ученик – ученик | ученица*.

- На опште (оквирно) значење оваквих именица ни у којој мери не утиче то што једне имају „женску“ (*ишица, овца, особа, личности, вођа, беба*), а друге „мушку“ граматичку форму (*сисар, човек, јелен, ђак, ученик, зналац*).
- Кад именице нису упарене, сема ‘пол’ (‘мушко’ или ‘женско’) као мање-више подразумеван (латентан) податак не происходи из граматичких средстава којима се реч изводи и уобличава (граматички род), већ из основе речи (*жена, женско, женскаћ; баба, бабац; мушарац, мушко, мушкарчина*). Исто је и са примерима типа *брадоња, брка, младожења, дојиља, шрудни-*

3 Знаком ● представљамо одређено ‘ово’ лице женског пола у физичком смислу, а знаком ‘☉’ мисао на одређено ‘оно’ лице женског пола (ментална представа). Однос симбола (● – лице женског пола, ☉ – лице мушког пола) одабран је са намером да се сугерише однос обележена (/спецификована) – необележена вредност, и то како на свим плановима (лексичком, семантичком, формално-граматичком): *човек – жена | човек, учитељ – учишељ-ица | учишељ; учишељ* ‘лице које подучава’, ‘оно’ лице мушког пола које подучава, *учишељица* ‘оно’ лице женског пола које подучава. Верзални слог знак је за појмовни ниво, тј. за неодређеноперсоналну / на персоналност неутралну вредност.

ца, *џијаница*, *џраља*, *сџремачица* (**сџремач*, в. РСЈ)⁴, односно *џросац*, *косац*, *ковач*: податак 'женско' или 'мушко' подразумева знање (језичко, или и искуствено) да је дати назив примењив првенствено (или само) на жену, односно, на мушкарца.

Лична имена и презимена. У погледу односа именичког рода (м. и ж. род) и податка о полу ('мушко' и 'женско') у називима лица, у српском језику на једној страни стоје лична имена и називи по сродничким и породичним односима (*Пе-шар*, *Јелена*; *браћ*, *сестра*, *деда*, *сјрина*...), а на другој сви остали називи лица по својству, активности, припадности и социјалној улози или односу (тип *сјавалица*, *лејошан*, *лејошница*, *џешак*, *сват*, *ковач*, *директор*, *кум*). Одређена персоналност увек подразумева прецизан идентитет који се у свим језицима изражава утврђеном именском формулом: у српском језику формулом *лично име + џрезиме*.

- Лично име је примарна ознака личног идентитета: оно у себи садржи податак о полу као основној, унапред задатој (преднаталној) биолошкој разлици између људских јединки. По тој елементарној семи сва лична имена у српском језику раздељена су на мушка (*Милан*, *Милен*, *Милко*, *Миланко*, *Миленко*...) и женска (*Милица*, *Милка*, *Милана*, *Милена*, *Милица*...), или се, у мањем броју случајева, дата сема „учитава“ чином успостављања везе ЛИЦЕ (новорођено дете) – лично ИМЕ (уп. *Добрица*, *Вања*, *Саша* – име женске или мушке особе).
- Податак о полу не садржи се у основном лику презимена (*Милица Глумац-Јелић*, *Петар Плашчица*), јер је презиме назвање рода или породице као друштвене, по себи бесполне јединице. Улогу првог допунског чиниоца идентитета оно остварује као својеврсни класификатор (класификација лица по роду, тј. пореклу).
- Попут сваког другог назива (уп. личне надимке типа *Бели*, *Зеца*, *Поштар* и сл.), и презиме се може употребити као *надимак* (ситуативна замена за лично име), и тада се основним ликом презимена означава (ословљава) мушкарац (нпр. *Николић(-у)*, *Радовић(-у)*, *Адања*), док се у функцији означавања (ређе ословљавања) одређене женске особе користе промењени (мовирани) ликови презимена. Ти ликови живе као колоквијалне форме које уз податак о полу носе и додатне податке: нпр. обликом *Радуша* назваће се у једним српским говорима 'женска особа родом из фамилије Радовић'; у другим ће се користити придевска форма *Радовићева* 'женска особа названа по очевом, или пак супруговом презимену'; док ће облик *Радовићка* обично означити женску особу по актуелном презимену (примарно не подразумева однос припадања, те обично не зна за разлику 'родно : удадбено презиме').

Термини сродства. Личним именима слични су по много чему називи улога и односа на нивоу уже и шире породице (подразумевају трајност, у породичним оквирима замењују лично име): *мајка ↔ кћи* || *син*, *браћ* ↔ *браћ* || *сестра*, *сестра* ↔ *сестра* || *браћ*, *ујак* ↔ *нећак* || *нећака*, итд. Овакви називи увек подразумевају идентитет зависан од релације (*сестра* је увек нечија – „моја“, „твоја“ или „наша“ *сестра*, а није 'сестра' по себи), и увек садрже лексичко-семантички податак о полу (интерперсонални породични односи се граде у зависности од пола). Уобичајено је да се сроднички називи у фамилијарној комуникацији (нижи ни-

4 Речник српскога језика, Матица српска, Нови Сад 2007.

вои примене) међају (уп. *мама*, *мајини* : мајка), при чему се називи за мушке сроднике уобличавају по „женском“ деклинационом обрасцу (уп. *шања*, *деда*, *ујка*, *бања*, *чича* ‘стриц’).

Вансродствени интерперсонални односи (чисти релативи). Терминима сродства умногоме су блиски називи вансродствених (и општесродствених) интерперсоналних односа, типа *кум* ↔ *кум* | *кума*, као и *рођак*, *комишија*, *сусед*, *џосић*, *колега* и сл. Обе групе назива су корелативи, и обе подразумевају интерперсоналне односе што се граде у зависности од пола, због чега не могу бити допунски чиниоци идентитета у индивидуално-појмовном смислу (не кажемо **браћу* *Петрар Јелић*, већ *мој браћу* *Петрар* [‘а не Новак’], или *П. Јелић*, *мој браћу*). већ само у референцијално-појмовном смислу: подразумевају одређену, ситуативно присутну или лично познату особу (*мој браћу* // *џосић* → ☉ | *моја сестра* // *гошћа* → ●).

- Док су *браћу* и *сестра* лексеме истогa ранга (значе ‘најближи мушки, односно женски сродник у истом појасу’), у називима извансродствених односа увек се издаваја једна необележена форма са два различита смисла, који подразумевају примену на два логичка нивоа.
- Први смисао је оквирни (неодређено-персонални), неутралан на податак о полу (*кум*, *џосић*, *колега*). Он се има у виду када се изводе нове речи (*кумство*, *кум-ова-ши*, *о-кум-и-ши*, *кум-ов-ски*...) и кад се прави општа множина, неразложена по критерију рода, тј. неутрална на податак о полу (*кумови*, *џосићи*, *колеге*).
- Други смисао функционише на нивоу о с л о в љ а в а њ а или о з н а ч а в а њ а (назив као ознака одређене, „ове“ а не „оне“ особе са којом смо у датом односу), и опозит је обележеној („женској“) форми: *Куме!* // (*мој / наши*) *кум* → ☉ / ☉’ | *Кумо!* // (*моја / наша*) *кума* → ● / ●’ (уп. *Долази нам кум* | *кума*, тако и *џосић* | *џошића*, *колега* | *колегиница*, *рођак* | *рођака*).
- Дакле, две форме (*кум* и *кума*) на унутрашњем (смисаоном, логичком) плану образују трочлану структуру (*КУМ* – *кум* | *кума*), што је пресликан базични модел *ЧОВЕК* – *човек* | *жена*. Као што лексема *људи* (: *човек*) примарно подразумева множину од *човек* ‘људско биће’, а не од *човек* ‘мушкарац’ (*људи* – *људи* | *жене*, уп. „деца и људи“), тако и форма *кумови* примарно подразумева множину од *кум* (неодређено-персонални смисао), а тек потом, у другом кораку и на нижем нивоу, и од ‘кум мушкарац’ (*кумови* – *кумови* | *куме*).

Назвања, звања и службе

Категоријални типови. Привид је да су претходно разматраним називима лица слични називи који значе ‘назвање, звање или служба (назив по делатности, својству, друштвеној улози, титули, занимању, звању, и сл.)’. Два су категоријална типа таквих речи-појмова:

- Корелативи. Први категоријални тип чине назвања по улози (/међуљудска сарадња, друштвена улога) која почивају на (1) двосмерном, у неком смислу равноправном (међусобно условљеном) интерперсоналном односу *јединка* ↔ *јединка*, типа *учишћел* ↔ *ученик*, *роб* ↔ *џосиодар*, *продавац* ↔ *купац*, или (2) на односу *јединка* → *група* или *колектив*, типа *краљ* → *народ* // *поданици*, *вођа* → *народ*, *хоровођа* → *хор*, *коловођа* → *коло*, *директор* → *установа*. Овај други однос се лако претвара у однос **надређена (улогом издвојена)**

јединка ↔ **јединка из групе**: *директор* ↔ лице запослено у установи (*радник, службеник, њоршир...*), *декан* ↔ лице „упослено“ на факултету (*наставник, стиудент, њоршир...*).

- Квалитети-релативи. Други тип подразумева назвање (или звање) по служби, способности, постигнућу, делотворности, особини и сл., и не подразумева инерперсоналност, већ унутрашњу релацију (1) **јединка** → „установа“, типа *академик* → академија; *секретар* → установа (нпр. секретар Академије), *доцент* → установа; односно, (2) релацију **јединка** → **способност / активност / делотворност** и сл., типа *представник* → представљање, *заступник* → заступање, *пешак* → пешачење, *добричина* → доброта, *белац* → бело, *глумац* → глума, *лектор* – лектура, *научник* → наука, *идеолог* → идеологија, *филозоф* → филозофија, *социјалиста* → социјализам, *стадо* → стадо, *обућар* → обућа.

Првонаведени тип примарно подразумева корелативност (да би неко био *учитељ*, услов је да има свог *ученика*), а у другом му плану стоји унутрашња релација (*учитељ* → учење, *ученик* → учење), док други тип почива само на унутрашњој релацији која се на површини поима као квалитет (особина, способност, могућност, постигнуће и сл.). Оба категоријална типа подразумевају, дакле, и одређени квалитет (способност, вештина, особина и сл.), и релацију – која је у једном случају примарна јер је и манифестна (двострука: корелативност и унутрашња релација), а у другом је секундарна (унутрашња релација).

Категоријална компонента ‘својство’ (или ‘квалитет’) је оно што оба типа ових назива битно разликује од чистих релатива, – какви су сви вансродствени и већина сродствених назива: природне и личне способности људске јединке не утичу на то да ли ће она бити (постати) *браћо, ујак, старица, деда, комшија, кум, колега* и сл., док пресудно утичу на то хоће ли она моћи бити *просац, пешак, боксер, ковач* и хоће ли моћи заузети улогу звану *директор, учитељ, хоровађа, заступник* и сл.

Са тим су особинама оваквих речи-појмова тесно повезане разлике у нивоима њиховог функционисања, које се у српском језику одражавају и на план форме.

Нивои примене. Речи-појмови као називи јединичних не-људских ентитета функционишу на два логичка (/језичка) нивоа (на општем – *биљка*, и на предметном /референцијалном/ нивоу, *биљка* → ♣), – док је називима људских јединки својствено функционисање на још једном нивоу. Највиши ниво је чисто појмовни (*наставник*) или „општи“, нижи (или средњи) ниво подразумева улазак у сложу номиналну структуру, те и у структуру појма о одређеном појединцу (*наставник Јелена Јелић*), док најнижи (референцијални) ниво подразумева усмерење према одређеном предметном лицу, тј. означавање (и ословљавање) „оног“ (или „овог“) лица.

- Највиши, трећи ниво, подразумева, дакле, примену у „општем“, тј. не одређено-персоналном значењу, нпр. *учитељ* – звање и занимање, лице *X* у улози ‘учитељ’; *филозоф* – звање по образовању или умећу; *пешак* – оно чему је својствено пешачење, лице *X* које пешачи.
- Средњи или други ниво подразумева примену у одређено-персоналном (индивидуално-појмовном) смислу: назвање по служби и(ли) својству у одређеним оквирима постаје препознатљив допунски чинилац личног идентитета: нпр. *учитељ Јелена Јелић / учитељица Јелић, филозоф Ј. Јелић* (али не и **пешак Ј. Јелић*). Примарни израз личног

идентитета је лично име – са податком о полу као елементарном општом семом (*Јелена*); презиме је првостепени допунски чинилац идентитета – класификатор лица по роду, тј. пореклу (*Јелена Јелић*); док артибутиви типа *учишћел* (својеврсни класификатори лица према друштвеној улози) чине другостепене допунске чиниоце идентитета. Као што је презиме у српском језику неутрално на податак о полу, тај је податак сувишан и у свим другим назвањима класификационог карактера, која уз личну формулу стоје као допунски чиниоци идентитета: *доктор Ј. Јелић, наставник ~, пошланик ~*.

- Најнижи (први) ниво подразумева примену у референцијално-персоналном (не-појмовном) смислу, што одговара ситуацијама које захтевају (дозвољавају) да се предметно лице означи по улози (*Учишћелу!* // (мој/наш) *учишћел* '☉' / → ☉ || *Учишћелице!* // (моја/наша) *учишћелица* '●' / → ●); да се непозната особа актуелно означи по делатности и појавном „својству“ (*Ишак* → ☉ / ●, или *косац, говорник, коњаник, односно возач* | / »*возачица*«, *чишћач* | / »*чишћачица*« /), или да се, из различитих комуникативних потреба и личних порива, познати носиоца датог назвања у говору означи са »*филозофкиња*« (а не са *Јелена*), односно, са *филозоф* (а не са *Петар*).

Ови нивои су извор разлика међу свим типовима персоналних именица: властита лична имена резервисана су за најнижи ниво (где су и личне заменице: *џи* → ☉ / ●, *он* / *Петар* → ☉ | *она* / *Јелена* → ●); пуна именска формула везана је за средњи ниво; док је свим не-властитим персоналним именицима обезбеђена функција на највишем, а у зависности од категоријалног типа и семантичких карактеристика, и на бар једном, или и на оба нижа нивоа. Изгледа да су за различите логичке нивое у старом српском језику биле резервисане формално (номинално) диференциране речи са семом 'женски', односно 'мушки родитељ': *мајка, ошћак* – највиши ниво,⁵ *мајчи, ћаћа* – средњи ниво, *мама, шћашћа* – најнижи ниво. У зависности од ванлингвистичких услова, самосталну (референцијално-појмовну) функцију на средњем нивоу могу имати и јединице *брашћ, сестра, кћи, кум* и сл.

На највишем нивоу, тј. на нивоу који подразумева неодређену персоналност или и на персоналност (разлика 'људско – не људско') неутрално значење, сви не-властити (и не-сроднички) називи бивају везани за једну именичку форму: *ученик, наставник, професор, доктор, продавац, фризер, кројач, судија / судица, директор, председник, роб, господар, глумац, пошланик* и сл.

Разлике се показују на нижим нивоима (произилазе из неједнаких могућности примене на нижим нивоима), што говори да моција (промена) рода стоји у тесној повезаности како са категоријалним разликама и од њих зависним нивоима примене, тако и са ширином примене (примена само на човека, нпр. *филозоф*, или и на предмете друге врсте, нпр. *белац*), тј. са значењем. Кад је у питању моција рода, која би се у пуном смислу могла везати само за персоналне именице, мора се имати на уму да примена на најнижем нивоу подразумева усмерење према предметном лицу / бићу (директна веза „име“, тј. лингвистички

5 Од сродничких се назива само они базични, и то углавном форме које функционишу на највишем нивоу (*ошћак, мајка; кћи, син; брашћ, сестра*), поимају и у неодређено-персоналном и не-персоналном смислу (уп. *мајка* 'особа која има заштитнички, родитељски однос према некоме', 'женка животиње која је на свет донела младунче', 'биљка са изданцима, матична биљка', 'уз. им. земља) она која је извор животних добара, која храни, хранитељица, родитељка' и сл., РСЈ).

објекат → лице, нелингвистички објекат), што је основ да реч од лица при в р е - м е н о прими (да се у реч привремено „учита“) податак о полу (по моделу он → ⊙ | она → ●), али и да га аутоматски одбаци чим изађе из те везе. Како ћемо видети, однос речи и „ствари“ битно је друкчији на средњем нивоу, и на прсте се могу избројати мовиране форме чија је функција на томе нивоу семантички оправдана (квалитети типа *глумица*), или је постала конвенционално прихватљива (корелати типа *учишељица*).

партнерство и разлика. У оба категоријална типа издвајају се подгрупе назива који на различитим логичким нивоима, а (1) по основи комплементарности полова (корелативи) и (2) по основи полом условљених разлика међу људским јединкама (квалитети), – подразумевају повезаност именичког рода као грама-тичког обележја са ‘полом’ као једним од више семантичких података.

– Партнерство. Полну разлику ће на свим нивоима примене пратити одговарајуће форме назива лица по улогама и „словима“ (персоналне именице) који подразумевају биолошки ‘пар м у ш к о – ж е н с к о’. То је модел на коме почива примарни лексички пар *муж ↔ жена*, а потом и сви парови тога типа: *сујруг ↔ сујруга, љубавник ↔ љубавница, ујак – ујна, краљ – краљица, цар – царица, кнез – кнегиња, домаћин – домаћица, газда – газдарица, Петар – Петровица*. ‘Пар’ у правом смислу се препознаје по томе што (1) нема форму за заједничку множину, тј. множина именице м.р. искључује ж.р., нпр. *краљеви* (као *мужеви*); (2) има посебну форму за ‘пар’ (нпр. *сујружници*), или (3) множина форме м.р. подразумева ‘пар’, ‘више парова’, као и ‘више јединки мушког пола’ (нпр. *љубавници*). Неспорно је да мање или више прикривену сему ‘комплементарни пар (брачни пар, пар *браћ* ↔ *сестра* и сл.)’ носе и сви други „парови“ који аналошки настају по овом моделу, а могу значити партнерство у послу, игри, забави или сл. (тип *илесач – илесачица, водишељ – водишељка, балетшан – балерина*).

– Разлика. Модел разлике у својству засноване на полној разлици (*мушко || женско*, опозити неутрални на сему ‘пар’) носе лексички парови типа *мушкарца и жена, мужјак и женка; син и кћи*, као и *дечак и девојчица* ‘деца’, *џосиодин и госиођа* ‘господа’, *друг и другарица* ‘друштво’, *лејотшан и лејотшица* (уп. „депота девојка“). По овом се моделу, али само на нижим нивоима (одређено-персонални и референцијални), полна разлика обележава и у називима лица по делатностима и особинама које подразумевају: (1) стварну или „учитану“ зависност од биолошке (полне) разлике мушкарца и жене, типа *џумац Милан Перић, он / џумац → ⊙ || џумица Ана Перић, она / џумица → ●*; *џевач М.П. || џевачица А.П.* или и (2) разлике у резултату деловања зависне од различитог, женског или мушког сензибилитета, типа *песник Л.К. | џесникиња Д.М.; можда и сликар | сликарка; композишор | композишорка; сшкер | сшкерка*, или сл. (уп. називе по својству типа *јединац / син || јединица / кћи*/).

Кад је разлика између лексичких јединица које чине овакве лексичке парове битна на свим нивоима, укључујући и највиши (нпр. *цар, цар Лазар, он / цар → ⊙ || царица, царица Милица, она / царица → ●*), тада се мора говорити о две посебне лексеме (два појма), што не важи за случајеве када једна лексема (нпр. *водишељ* или *џумац*) има оквирно значење (‘особа која...’) које прати неразложена, на податак о полу и на сему ‘пар’ неутрална множина (*водишељи, џумици*).

- Ова два модела су се преплитала и аналошки ширила, те доприносила стварању бројних привидно истих парова чије је утемељење могло бити како у традиционалној подели улога и послова на мушке и женске, тако и у деловању менталних слика које су морале пратити некад подвојене моделе понашања и одевања жена и мушкараца. Уз ослонац на функционално-граматичке механизме карактеристичне за најнижи логички ниво, то је стварало бројне привидно појмовне парове типа *насађавник*, *насађавница*; *чобанин*, *чобаница*; *конобар*, *конобарица*; *роб*, *робиња*; *слуга*, *слушкиња*; *сељак*, *сељанка* и сл.
- Неспорно је да ти парови нису могли произаћи из свести о друштвеној једнакости мушкараца и жене, већ супротно: подразумевали су како модел 'мушко | женско као комплементарни пар', тако и народну свест да су улоге мушкараца и жене подељене (подвојене) и да мало који посао мушкарац и жена могу обављати на истоветан начин.

Наслеђено стање. Ипак, стабилна језичка свест није могла бити нарушена таквим друштвеним поделама, те оне нису могле надвладати језичко осећање да је *роб* најпре 'роб' (а тек потом *роб* /'мушко'/ или *робиња* /'женско'/), и да на дубљем (логичком) плану тај појам почива на разлици *роб* – *господар*, док су све друге могуће разлике (пол, раса, нација, старосна доб, и сл.) у томе појму небитне. Само је таква језичка свест могла одржати како оквирни смисао појма *роб* 'људско биће у ропском положају', тако и неразложну мн. *робови* (уп. *кумови*).

- Деловање те језичке свести показује се у бројним називима лица који на свим нивоима примене имају (или су доскоро имали) исту форму, независну од пола лица (бића) које ситутивно означе: *појединац*, *заменик*, *члан*, *гласач*, *зналац*, *учењак*, *научник*, *сведок*, *говорник*, *болесник*, *мртвац*, *чишалац*, *послодавац*, *повереник*, *поверилац*, *чувар*, *пешак*, *коњаник*, *косац*, *пушњик*, као и *свезналица*, *спавалица*, *добричина*, *вијаница*, *вођа*, *коловођа*, *судија*; *пискарало*, *блебетало*, *зановешало* и сл. Подразумевало се, дакле, да род оваквих назива ни у којој мери није повезан са полом лица на које се такав назив примени.
- Продужетком деловања овакве свести може се објаснити и појава да су називи лица по бројним специјализованим знањима, идеолошким оријентацијама, звањима, службама и сл. – на одређено-персоналном нивоу доскора остајали непромењени и онда када су, у промењеним друштвеним околностима, та занимања постајала подједнако доступна лицима оба пола: *аутор*, *философ*, *лингвиста*, *аспирант*, *хемичар*, *физичар*, *металфизичар*, *етнолог*, *биолог*, *психолог*, *демократ*, *либерал*, *радикал*, *комуниста*, *материјалиста*, *књиговођа*, *пословођа*, *посланик*, *адвокат*, *судија*, *апошкар*, *хирург*, *лектор*, *доцент*, *ректор*, *декан*, *академик* и сл.
- Таква језичка свест препознаје се и у томе што мношину оквирних лексема, укључујући и оне типа *учишљ*, *водишљ* или *шлумац*, по аутоматизму препознајемо (и употребљавамо) као неутралну на податак о полу: *сшановници*, *грађани*, *сељаци*, *ученици*, *насађавници*, *професори*, *доктори*, *шлумци*, *певачи*. Тек се у савременој, идеолошки усмереној језичкој пракси, почиње потврђивати разложена множина типа *грађани* и *грађанке* ('грађани'), *ученици* и *ученице* ('ученици').

Промена (/моција) рода на логички нижим нивоима примене. Да је свест дела ововремених говорника српског језика на путу да изгуби осећај за наведене разлике, најбоље показују све раширенија схватања да *радник* не може бити *'лице* које ради', већ да *радник* мора бити *'мушкарац* радник', према *радница* *'жена* радник'. Савремена језичка пракса све више подлеже неприродном диктату да се улоге и занимања која обављају мушкарци и жене вештачки раздвоје на номинално-појмовном плану, те да се на тај начин, како кажу, „жена учини видљивом“ у друштву. Именичком роду придаје идеолошки „демократски“ идентитет, и не опажа се да такво разумевање односа између имена и именованих ствари представља неразликовање речи и ствари – карактеристично за ниже, непојмовне облике мишљења, а прећуткује се и став савремене светске лингвистике о *џрописивању* (прескриптивизму) као непожељном начину нормирања језика.

Наредне тачке ћемо посветити опису услова под којима се у српском језику мења (мовира) род персоналних именица, а указаћемо и на могуће штетне последице вештачке „феминизације“ српског језика.

Регуларне и околионалне „женске“ форме. Промени (моцији) рода су склони називи који подразумевају „службене“ односе чија важност не престаје ни онда кад се спустимо на раван непосредних интерперсоналних односа (*јединка* ↔ *јединка*). Наиме, кад се одређени носилац улоге означи (/ослови) по датој његовој улози, тада тај назив функционише као да је лично име (*џрофесор* → ☺ = *Петар Јелић*). У таквој се примени значење именице сужава, те оквирна (необележена) форма постаје способна да прими очевидни (или познат) податак 'мушко', што је основа за аутоматско стварање опозита са податком 'женско': *џрофесорка* → ●.

- Услови за те промене остварују се у непосредној интерперсоналној комуникацији (ословљавање, говор о предметној особи, и сл.): *ученик* | *ученица* ↔ *учитељ* (*наставник, џрофесор, математичар*) | *учитељица* (*наставница, џрофесорка, математичарка*); или *пацијент* | *пацијенткиња* ↔ *доктор* | *докторка*, односно *директор* | *директорка* ↔ *радник* (*службеник, благајник, џортир...*) | *радница* (*службеница, благајница, џортирка*), и сл.
- Такав аутоматизам у произвођењу опозита никад не делује у множини, јер пол не може бити битно обележје мноштва. Као што појам *људи* примарно подразумева 'људски род' / 'одрасли људи (мушкарци и жене) и деца' / 'више од четири човека', подразумева, дакле, неутрализацију свих разлика међу људским јединкама у групи 'више од четири', па и разлике у узрасту ('деца – људи') и полу ('мушкарац – жена'), – тако ни множина *ученици* у српском језику не значи ништа друго до 'више од једног ученика'. *џеи* *ученика* су *они* / *ученици*, и за њих се у српском језику, ако се о њима говори 'као о ученицима' (а не 'као о девојчицама, или дечацима'), не каже *ученице* и *ученици*, или *ученица* и *ученици*, *ученик* и *ученице* – што би одговарало могућим бројчаним односима полова у групи. Ако би се наметнула „брига“ о таквим односима, ниједан језик се не би могао потврдити као основа мишљења, и као најбоље средство комуникације међу људима.
- Ако се назив не користи у функцији стилски неутралног ословљавања, мовиране („женске“) форме се стварају само у функцији означавања. Будући да настају изван „контроле“ означеног лица, оне се по правилу уобличавају од случаја до случаја (околионалне су и „привремене“), а њихов живот тече (и треба да тече) само на томе најнижем нивоу. Очекивано је, стога, да тако

настале јединице обично и немају устаљену („нормалну“, нормирану, конвенционалну) форму (уп. »*психологица*« / »*психолошкиња*« / »*психоложиња*« или »*водичкиња*« / »*водичка*« / »*водичица*« / »*водишљка*« / »*водишљевица*« ‘жења туристички водич’): оне неретко могу бити израз вербалног хумора или одраз неуважавања означеног лица. Како форма *психологица* није назив занимања, већ је ситуативна (колоквијална) форма којом се означава дато женско лице – она не може бити формални (званичан) назив лица по занимању. По типу граматичког значења, овакви „женски“ ликови увелико су слични роду и виду код придева (*лепо* : *леп*, *лепа*; *леп*, *лепа*) или броју код именица (*син* : *синови*).

- „Женски“ ликови су маркирани како на формалном (*доктор-ица* / *докторка*) тако и на семантичком плану (‘жења доктор’), а најчешће настају (у говору се појављују) деловањем закона језичке економије: *професорка Јелић* (← професор *Јелена Јелић*), *математичар-ка* (← „ова“ жења професор математике).
- Добар део мовираних форми развио се и нормализовао (формално стандардизовао) у функцији означавања жене-супруге која је у патријархалним заједницама називана по служби или занимању свога супруга (*министарка* ‘министрова жења, *апошекарка* / *апошекарица* ‘апотекарева жења, *учишљевица* / *учишљка* ‘учитељева жења) (уп. *шефовица* ‘шефова жења : *Петровица* ‘Петрова жења). *Министар* и *министарка* су, дакле, примарно значили комплементаран (брачни) пар.
- Део именица које се данас користе као називи женских лица паралелно (и примарно) значи нешто ‘не-људско’ (обично ‘неживо’): *посланица* ‘јавно писмо’, *дойсница* ‘поштанска пошиљка’, *заменица* ‘врста речи’, *саобраћајка* ‘саобраћајна незгода’ (уп. телефонска *секретарица*, *косачица*, *говорница*, *чуварка* и сл.).
- Прихватљиво је да се из оваквих контекста форме *министарка* или *заменица* „позајме“ и у незваничној ситуацији примене као ситуативно разумљиве ознаке за одређено лице (*министарка* ‘„она“ жена министар’ / → ●), али је неприхватљиво да се у њих учитава значење ‘жења министар’, односно, ‘жења заменик’.
- Поједине дистинкције, као *ученик* | *ученица*, *учишљ* | *учишљевица*, могле су се усталити, и на виши ниво уздићи првенствено захваљујући ословљавању, али и једновременом институционално развојеном образовању мушке и женске деце.⁶ Примена мовираних форми на вишем нивоу може бити неопажена (тима унеколико и прихватљива) само ако им је конвенционалност „оверена“ (/проверена) у функцији ословљавања (*учишљевице*, *професорка*, *докторка*, *директорка*, али не и **психолошкиња*, **доценткиња*, *секретарка*, *полицајка*, *помоћнице*).
- На одржавање дистинкција типа *учишљ* и *учишљевица* додатно је могла утицати и дечија (или њој слична) свест, у којој превагу имају имена као озна-

6 У то је време и у школским исправама (нпр. диплома о завршеној женској учитељској школи) могло стајати (или је стајало?) *учишљевица*, што у нашем времену засад изгледа незамисливо. Ипак, идеолошки усмеравана језичка пракса, и појава да поједине женске особе за себе кажу *лингвисткиња*, *психолошкиња*, *ејнолошкиња* или сл., – говори да би и то одавно превазиђено раздвајање некима могло бити прихватљиво.

ке „овог“ или „оног“ предмета, што подразумева свест о повезаности имена и именоване ствари, а тиме и разложено означавање (или и значење, уп. специјализовано *васпийшачица* : *васпийшач*) усклађено са полом означеног лица.⁷

Форма професорка / професорица (: професор). Оно што је на плану смисла и праћењих именичких форми примерено најнижем нивоу, не може бити примерено вишим језичким нивоима и комуникативним функцијама које подразумевају званичност и(ли) јавност, а тиме и извесну дистанцираност од предмета говора.

- Кад јавно говоримо о своме професору, он је за нас *професор* – а не *професор* ‘мушкарац’ или *професорка* ‘жена’. Или, кад се о одређеној особи јавно говори као о психологу (а не као о жени, *свом професору психологије*, *свом психотерапеути* или сл.), примерено је користити се класификационом формом *психолог*, а не *ad hoc* формама *психологица* / *психологиња* / *психолошкиња* – неподложним спонтаном нормирању.
- Коришћење „женских“ форми изразито је осетљиво и на изнијансираност интерперсоналних односа и ствар је елементарне говорне културе. Наиме, ако употребимо атрибутив *професорка*, ми ћемо у званичној ситуацији из именске формуле интуитивно испустити лично име, заменити га презименом као формом која у неком смислу неутралише податак о полу: *професорица Јелић* (: *професор Јелић*). Кад кажемо *професорица Јелена* (или *професор Пејшар*), ту атрибутив није у функцију идентификације, већ је знак прихватања (узимања, задржавања) подређене улоге (‘„ја“ – ученик / студент’ : ‘„ти“ / „она“ – професорица’), а тиме и знак уважавања датог лица (уп. *џосића Јелена*).

Именице професор и доктор. Изгледа да погрешно поимање рода у савременом српском језику може бити повезано са промењивом категоријалном вредношћу појединих лексема, што је могло допринети колебању (или и губљењу) језичког осећаја за категоријалне разлике, а тиме и губљењу осећаја за зависност именичке форме од логичког нивоа, тј. од нивоа примене.

- Двострука категоријална вредност је карактеристична за именице *професор* и *доктор*, што су речи страног порекла, и кључне у три посебно важне области за савременог човека (наука, просвета, здравство). Те су именице у српском језику једном (1) *к в а л и т е т и* (тип *зналац*, *научник*), који значе ‘степен стручности’ (нпр. *професор* математике, *доктор* ~) или ‘звање као институционално признање’ (нпр. *ванредни професор*, *редовни* ~ ‘изборна звања на универзитету’), – а други пут су (2) *р е л а т и в и* (тип *учишћел*, *лекар*), који значе ‘лице које подучава, наставник’ (*професор*), односно ‘лице које лечи, лекар’ (*доктор*). Ова друга категоријална вредност нужно подразумева манифестну корелацију, тј. релацију *јединка* ↔ *јединка* (*професор* ↔ *студент*, *доктор* ↔ *пацијент*), које нема у случају када се речи употребљавају у првонаведеној категоријалној вредности.
- У српском језику је уобичајено да се у оствљавању користе, а тиме и по утврђеним конвенцијама разлажу називи који подразумевају интерперсоналност (корелативи), односно учешће (прихватање учешћа) лица у датог

⁷ У психологији је познато да просечно седмогодишње дете не прихвата метафорични спој типа *Наш учишћел је права ћачка мајка* – јер његова свест одбија могућност да се назив *учишћел* (за дечију свест ‘мушкарац’) може изједначити са *мајка* (за дечију свест искључиво ‘жена’).

релацији: док наступа као лекар, особа женског пола је из перспективе свога паацијента → докторица / докторка, у истом смислу у коме је из перспективе свога колеге → колегиница.

- Супротно овом, кад назив не подразумева однос, већ само постигнуће, звање, титулу и сл. (квалитети), ту нема интерперсоналне перспективе, па нема ни услова за појаву промењене форме. Ако се зна да пол не утиче на то да ли ће неко постати *министар*, *филозоф*, *микробиолог*, *доктор наука*, *редовни професор* или *академик*, односно, ако је пол ирелевантан за обављање тих делатности (не ствара никакву разлику), те ако постоји свест о потпуној друштвеној једнакости и равноправности мушкарца и жене, – онда је јасно да не постоји ниједан разлог логичко-семантичке природе који би дозволио да се за одређену жену јавно (и званично) каже *«министарка»*, *«филозофкиња»*, *«микробиолошкиња»*, *«докторка наука»*, *«редовна професорка»*, *«академикиња»* / *«акемкиња»* или сл. Паралелним формама се поништава прокламована једнакост мушкарца и жене, што идеологе диригованог језичког креирања доводи у колизију са самим собом.

„Феминизација“ језика и мишљење. Погрешна су уверења да је доминација мушког рода у језику на неки начин повезана са доминацијом мушкараца у друштву, јер мушки род у српском језику, па и у називима лица, „доминира“ као необележена граматичка форма. Поред осталог, именица мушког рода носи генерички појам *човек* – који подразумева потпуну неутралност на податак о полу.

- До „равноправног“ друштвеног положаја жене и мушкарца свакако се не може доћи инсистирањем на двема „равноправним“ језичким формама (*доцент* – *«доценткиња»*), јер те две форме у језику нису „равноправне“: једна је необележена и има оквирно, неодређено-персонално (или на персоналност неутрално) значење (*доцент* ‘универзитетско звање’, ‘лице у томе звању’), а друга је обележена, и увек подразумева опозицију ‘женско’ – ‘мушко’ (*глулица* – *глумац*) и означавање (*«доценткиња»* → ● ‘ова’ жена у звању доцента’ – *доцент* ‘онај’ мушкарац у звању доцента’). Инсистирање на томе да се о жени *доцент*у не може говорити као о *доцент*у (да мора бити *«доценткиња»*) упоредиво је са могућом помишљу да се о жени не може говорити као о *човеку* (људском бићу).
- Само ће површни посматрачи језика на основу постојања ситуативних (колоквијално-граматичких) опозита моћи закључити да у српском језику такве речи живе као равноправни опозити (*доцент* | *«доценткиња»*), и да над њима не стоји оквирна реч-појам: *доцент* као појам неутралан на податак о полу.
- Полна карактеристика, напореда са бројним другим својствима и социјалним улогама људског бића (пут, порекло, висина, боја косе, брачни статус, друштвени статус и сл.) не учествује у садржају појмова који подразумевају својеврсну класификацију лица према једној издвојеној улози, типа *доцент* м.н., *професор* м.н., *филозоф* м.н., *руководилац* м.н., *директор* м.н. и сл. Сога је комуникацијски неумесно, а у контексту залагања за друштвену равноправност мушкараца и жена контрапродуктивно инсистирање на употреби маркираних форми типа *«кандидаткиња»*, *«психолошкиња»*, *«боркиња»*, *«повереница»*, *«деканица»*, *«научница»*, *«уредница»*, *«секретарка»*, *«ауторка»*, *«коректорка»* на вишим функционалним нивоима. Такве би форме можда могле имати смисла ако би се за нормално узело могуће схватање да

функција чини најважнију (општу) компоненту идентитета одређене особе (уп. *иарица Милица*).

- Данас се разлика 'мушко – женско' све чешће назива „родном“ (а не полном), чиме се та елементарна самознана разлика уздиже на ниво разлике међу родовима и врстама у логичком, тј. класификационом смислу (уп. *род мачака*: мачка, дивља мачка, лав, тигар, леопард). Логичким класама званим *род* и *врста* могу одговарати врсте људских делатности типа *учишел*, *судија*, *ковач*, *лекар*, *апошекар*, али не и ситуативно постављене разлике типа *психолог*, *психолошкиња*.

Моција рода и равноправност полова (именице *секретарица* и *секретар*). Шта може бити последица издвајања мовиране форме из референцијалних парова типа *посланик* | *посланица*, и њеног уздицања на виши ниво примене, добро показују примери *секретар* и *секретарица*. Како смо видели, кад су такви парови фиксирани у језичкој свести (подигнути бар до средњег нивоа), они подразумевају или комплементарност (тип *супруг* – *супруга*), или свест о томе да исту улогу мушкарац и жена не носе на истоветан начин (тип *глумац* – *глулица*).

- Доследно везивање смисла 'жена секретар' за форму *секретарица* (в. РСЈ) учинило је да се у српском језику та форма семантички специјализује и диференцира од *секретар*: *секретарица* 'ж. лице које за директора (!) обавља свакодневне поверљиве послове', *секретар* 'лице изабрано / именовано да за установу обавља поверљиве послове' (уп. *државни секретар*, *секретар Академије*, *секретар Факултета* и сл.).
- Тај пример, као и примери *васпитачица* (у вртићу, по правилу жена), *васпитач* (у ђачком дому, жена или мушкарац), или *чистачица* (у предузећу, по правилу жена), *чистач* (нпр. „чистач улица“, жена или мушкарац), – показује нужан исход свих привремених опозита што се противно законима логике намерно и доследно уздижу на ниво који им не припада.
- Ови случајеви, али и низ других наслеђених опозита, недвосмислено показује да једнак друштвени третман носилаца одређеног звања, занимања, службе, делатности и сл., – на појмовном нивоу, тј. на нивоу језичке или колективне свести, подразумева једна, а не две номиналне форме.
- Једино језичка свест која дозвољава (/захтева) да се иста форма назива лица по служби, занимању, титули и сл. користи за припаднике оба пола (*директор*, *судија*, *вођа*, *психолог*, *доктор*), може бити показатељ колективне свести о истинској равноправности (друштвеној једнакости) мушкарца и жена.

Именица и њена предметност (род 'пол' и апстракција). Ако би се сходно све раширенијим појавама у језику медија и у јавном говору дела наше друштвене елите усталила доследна употреба семантички диференцираних облика типа *помоћница* (| *помоћник*), то би будућим генерацијама могло произвести сметње у стварању општих појмова, посебно оних из категорија *квалифети* и *релативи*, тј. оних који почивају на називу лица (или било ког предмета) по једној издвојеној семи.

- Ако назив *помоћник* не би подразумевао одбацивање свих неизражених својстава различитих ентитета, то би онемогућило да се оно на чему тај назив почива узме издвојено ('помоћ'), а потом се „врати“ и веже за све 'што

помаже' (човек, Бог, судбина, ветар, сунце, киша, време или сл.). Ако би 'жена која неком помаже' увек била *помоћница*, по законима логике би у том случају и *помоћник* задобио сужено значење 'мушкарац који неком помаже'.

- Формално-семантичко разлагање појмова типа *помоћник* на *помоћница* 'жена која помаже' и *помоћник* 'мушкарац који помаже' за последицу мора имати губљење персонално неутралног значења лексема типа *помоћник* 'све што има улогу помоћника'. Тиме би се разрушиле трочлане мисаоне структуре типа *помоћник* – *помоћник* | *помоћница*, са неутралним чланом који је основ зачетка и услов напретка људске мисли.
- На значај трочланих логичких структура и на улогу неутралног члана у зачетку и напретку људске мисли указивано је још у антици (Платон и Аристотел), али и у нововековној филозофији (нпр. Ч. С. Перс).

*

Вероватно је да би доминација „логике“ којом се руководе они што диктирају „феминизацију“ српског језика учинила да језик изгуби атрибуте који га чине средством апстрактног мишљења, што би битно уназадило мисао која би се развијала у таквом језику – свело је на претпојмовну фазу која се препознаје у дечијим дефиницијама значења речи типа *глава*, *главоња* или *унук*. Свођење значења именица типа *помоћник* на случај 'мушкарац помоћник' умногоме одговара дечијем везивању значења именице *глава* за случајеве „глава од стоке...“, „глава од човека...“, „глава од лава...“, или *главоња* – „један Бранко што има главу“, односно *унук* – „један што дречи...“, „један што има цуцлу...“, „једно дете што је цело мокро...“, „ја кад одем на село...“ (*Оловка пише срцем*, Београд 1980, 31, 39, 167).

GENDER OF NOUNS IN LANGUAGE AND GENDER EQUALITY IN SOCIETY (LOGICAL LEVELS AND GENDER MOTION IN THE SERBIAN LANGUAGE)

Summary

The paper investigates the conditions under which personal nouns in the Serbian language change (move) the gender. It is established that the gender movement in the Serbian language is closely related both to categorical difference and lexical meaning of personal nouns and the levels of their use. Three basic logical levels (levels of use) can be distinguished: (1) referential – addressing and designation; (2) specific-personal – participation in the formation of an individual entry, i.e. in the expression of a personal identity, and (3) general-notional (framework) level – indefinite-personal or in relation to personality (relation 'human' – 'non-human') neutral sense. For the lowest level (level of designation) personal proper names are reserved, and at this level, besides kinship and non-kinship relational words (such as *brat* [brother/cousin], *kum* [godfather/best man], *komšija* [neighbour], *drug* [friend]), many other non-proper personal nouns also occur. Among many other units which are moved at this level by the *ad hoc* principle (e.g. "vodička"/"vodičica", "vodica", "voditeljica" → ● / 'the woman, our tourist guide) we can distinguish the ones for which the appellative function is available, and consequently there is an acceptance of the 'normally' moved form (*učiteljice*, *profesorice* / *profesorka*, *direktorice* / *direktororka*, etc.) These insights reveal logical errors in outwardly-directed normativization of the Serbian language, influenced by feminist ideology, and they demonstrate the contradicting nature and lack of purposefulness concerning these attempts, as well as the limitations of the human mind which would be forced to develop in a language which is normativized in such a manner.

Jovanka J. Radić